

Piramides voor de staat

door Kees Verhaar

Ray Pahl (1935), emeritus hoogleraar aan de University of Canterbury en visiting professor aan de University of Essex, is socioloog en heeft derhalve een sterk sociologische visie op werk: wat 'werk' is, wordt bepaald door de sociale relaties waarin een specifieke taak is ingebed. Om die reden beschouwen we huishoudelijke arbeid niet als werk, terwijl het hier toch om lichamelijk zware arbeid gaat. Tot de bekendste boeken van Pahl behoren *Divisions of Labour* (1984) en *After Succes* (1996). In dit laatste boek gaat hij in het voortdurende streven naar succes in onze westerse samenleving. Pahl relateert dit gegeven door te wijzen op het feit dat veel mensen zich ook afbeulen voor verhoging van de eigen status of voor de bevrediging die zij in het werk vinden. Zijn kritiek op het huidige bestel betreft de eenzijdige fixatie op 'betaald werk' en inkomen. Zijn politieke inzet zou vooral gericht zijn op het creëren van meer verschillende rangordes van prestige: "Immers hoe meer rangordes er zijn, hoe meer kansen er zijn op egaliteit in een ranking society."

Bij wijze van inleiding geeft Pahl een schets van de complexiteit van de sociologische blik op arbeid en werk door het praktische voorbeeld te behandelen van iemand die een dakpan moet vervangen aan zijn eigen huis.

"In mijn empirisch onderzoek maak ik een onderscheid in soorten werk en de bronnen van arbeid. Welke taak je ook in gedachten neemt, je zult moeten inzien dat die taak vanuit verschillende bronnen van arbeid kan worden vervuld. Met een simpel voorbeeld is dit concreet te maken. Stel je voor dat iemand een dakpan moet vervangen. Het huis kan eigendom zijn of huur. Om te beginnen moet je dus niet alleen kijken naar de sociale relaties van de gene die de taak uitvoert, maar ook naar de relaties met betrekking tot de productie en reproductie van het huis. De bewoner mag de dakpan immers niet repareren zonder toestemming van de eigenaar. In bepaalde gevallen kan hij zelfs de eigenaar verplichten de taak uit te voeren. De taak - het leggen van nieuwe dakpannen - is met andere woorden ingebed in de sociale relaties rondom de eigendomskwestie.

Om het eenvoudig te houden, zullen we aannemen dat de bewoner ook de eigenaar is van de woning. Hij kan het klusje zelf ter hand nemen. We spreken dan van zelfvoorziening: een vorm van werk,

Zijn politici eigenlijk wel geïnteresseerd in werk als zodanig, of gaat het hen slechts om de inkomsten uit belastingen op arbeid?

Volgens de Engelse hoogleraar Ray Pahl wordt de aandacht van politici voor 'werk, werk, werk' vooral ingegeven door financiële motieven.

In het volgende gesprek stelt de socioloog zijn eigen visie op het fenomeen werk in relatie tot betaald/onbetaald werk, sexeverschillen en machtsverhoudingen tegenover de boekhoudersvisie van de beroepsbestuurders van de staat.

waarbij iemands eigen arbeid en eigen tijd worden benut. Hij neemt als het ware zichzelf in dienst en betaalt niets.

Nou kan het ook zijn dat hij als oudere man er op staat dat zijn zoon, die immers jonger en sterker is, het karweitje opknapt. Opnieuw een geval van zelfvoorziening door de familie, maar in een setting van sociale relaties die patriarchaal gekleurd is: dominantie en ondergeschiktheid bepaald door de patriarch.

De bewoner kan ook iemand anders vragen om het werk te doen. Hij moet dan beslissen wie die persoon zal zijn, afhankelijk van de prijs die door die ander wordt gevraagd. Een groot bouwbedrijf brengt ook BTW in rekening, en die BTW wordt dan uiteraard ook berekend over de overhead van het bouwbedrijf. Het kan wellicht goedkoper door een klein bouwbedrijf in de arm te nemen, één die wellicht zo klein is dat hij bereid is de BTW niet in rekening te brengen - legaal, wat niet waarschijnlijk is, of illegaal, wat eerder valt te verwachten. Omdat het maar om een klein klusje gaat, hoeft het niet in de boeken te worden opgenomen, er wordt contant afgerekend. Dit is dus een informele vorm van dienstverlening door een

formeel bedrijf. Hier wordt opnieuw een subtiele draai aan de sociale relaties rondom 'werk' gegeven.

Het kan echter ook zijn dat de werknemer van het kleine bouwbedrijf een bekende is van de bewoner. Deze kan aanbieden het karwei uit te voeren in ruil voor iets anders, bijvoorbeeld pianoles aan zijn dochter of iets dergelijks. Wat de afspraak ook is, het is een vorm van wederkerige ruil van arbeid (dus een vorm van werk) door dezelfde man, die dezelfde taak uitvoert en wellicht op dezelfde tijd. Uiteraard kan de werknemer ook een familielid zijn. Dan hebben we te maken met informele arbeid die formeel gestructureerd is door de normen van balans in wederkerigheid. Het gaat nu niet om een directe wederdienst, maar om een gegeneraliseerde verwachting dat op een of ander moment in zijn leven het familielid terugbetaalt.

Tot nu toe hebben we het gehad over een werknemer van een bouwbedrijf, maar het kan ook de buurman zijn die helpt de dakpan te vervangen. Opnieuw een situatie van wederkerigheid, al kan er ook in contanten worden afgerekend.

Impliciet zijn we ervan uitgegaan dat de taak door een man voor een man wordt verricht. Als een vrouw het werk zou doen, dan wordt de verhouding mede gestructureerd door gender-relaties.

Op basis daarvan wordt de prijs bepaald, de mogelijkheid van sexuele uitbuiting inclusief. Als de eigenaar een vrouw is, en het karwei wordt door een man uitgevoerd, dan kan een schuld van een meer sexueel karakter ontstaan. Zo krijgt de eenvoudige beginsituatie - het plaatsen van dakpannen - weer een totaal andere invulling.

Met behulp van dit simpele voorbeeld heb ik duidelijk willen maken dat je nooit precies kunt zeggen wat 'het werk' is, totdat je meer weet over de sociale relaties waarin een specifieke taak is ingebed. Het laat tevens zien dat de veronderstelling dat er slechts twee vormen van werk zijn, betaald en onbetaald ('employment en non-employment'), onjuist is en ook tamelijk absurd."

V: Toch heeft men in het politieke discours slechts aandacht voor twee vormen van werk: informele arbeid waarover eigenlijk belasting zou moeten worden betaald en betaalde arbeid. Hoe komt het dat het bredere sociologische inzicht in de vormen van 'werk' over het hoofd wordt gezien?

"Eén van de grote tekortkomingen van politici is dat ze wel inzien dat de economische wetenschap een bijdrage kan leveren aan het beleid - dus nemen ze de moeite zich enig economisch inzicht eigen te maken -, maar ze voelen niet in dezelfde mate de noodzaak om zich in de sociologie te verdiepen. Wij sociologen zullen dus moeten laten zien dat zoiets voor hen wel de moeite loont. Oftewel, wat zou de verbinding moeten zijn tussen sociologisch redeneren en het overheidsbeleid? Op dit moment heeft men in de politiek een zeer beperkte visie op werk en dat zal echt moeten veranderen. Deze beperking is ten dele een gevolg van het feit dat degenen die de staat besturen, geobsedeerd worden door het in balans brengen van de boeken en het op peil houden of verhogen van de inkomsten van de staat. Ze zijn onmiddellijk verontrust als ze niet het maximale uit de belastingheffing kunnen halen. Ze hebben geen belang bij productieve activiteiten waarover geen belasting wordt geheven. Zij kijken louter naar arbeid als een inkomsten-verwervend apparaat. En dus bestempelen ze activiteiten die niet tot belastinginkomsten leiden als 'illegaal', 'onregelmatig' of 'zwart', terwijl de feitelijke activiteit heel onschuldig kan zijn. Denk aan het vervangen van de dakpan. Als politici echter welwillender zouden zijn en het als hun taak zouden zien burgers gelukkiger en meer tevreden te maken, dan zouden ze wellicht onder ogen durven zien dat ze genoeg moeten nemen met wat minder inkomsten. Dat zou een eerste voorwaarde zijn om anders over 'werk' te kunnen gaan denken.

Maar ook burgers zelf zijn wellicht misleid als ze denken dat ze alleen aan betaald werk inkomsten voor hun inspanningen kunnen ontfangen. Veel studenten krijgen immers een toelage van de overheid voor het werk dat zij doen. Vrouwen krijgen een toelage van de staat om moeder te zijn. Er is ten principale geen reden waarom de staat dat niet zou uitbreiden door geld te geven aan mensen die werk voor zichzelf doen. Laat ik een voorbeeld geven. Het zou een enorm maatschappelijk voordeel opleveren als alle huizen goed geïsoleerd zouden zijn. De staat zou gratis isolatiemateriaal kunnen verschaffen om dat door de mensen zelf aan te laten brengen. De staat zou zo een enorme hoeveelheid energie kunnen besparen en de burgers op die manier ook stimuleren iets productiefs te doen en de kwaliteit van hun leven te verbeteren. Maar ze zou geen inkomsten krijgen uit de arbeid, en ze zou later minder inkomsten krijgen uit de belasting op brandstoffen. Waarom

Ray Pahl

doet de staat zoiets dan niet? Ik denk dat het uiteindelijk bij deze discussie om ons systeem van belastingheffing draait. Hierdoor ligt niet de nadruk op werk, maar op inkomsten uit belastingheffing. Waarom wil de staat dat mensen andere mensen betalen om hun huizen te isoleren. Omdat de staat daar belasting over kan heffen. Terwijl als de staat isolatiematerialen weg zou geven, de levensstandaard omhoog zou gaan en ze dus iets goeds voor haar burgers zou doen.

In het debat over werk en werkgelegenheid speelt de oude Egyptische gedachte dat mensen als het ware pyramides voor de staat moeten bouwen nog steeds een rol. Mensen worden in de richting van betaalde arbeid gedrongen. Niet alleen omdat het belasting oplevert, maar ook omdat daarmee de mensen onder controle worden gehouden. Politici zijn in het algemeen meer geïnteresseerd in handhaving van hun positie dan in het tevreden stellen en het vergroten van het welzijn van de burgers."

V: Maar sluiten de opvattingen van politici over het belang van betaald werk ook niet gewoon aan bij de opvattingen en ideeën van de burgers in het algemeen?

"Er gaan twee gevaarlijke veronderstellingen schuil achter uw vraag. De eerste is de notie dat de opvattingen van politici moeten aansluiten bij de verwachtingen van het publiek of het electoraat. Politici moeten daarentegen juist een zekere mate van wijsheid tonen die het populistische niveau overstijgt.

De tweede is dat mensen hun zelfwaardering alleen kunnen ontfangen aan betaald werk. Dat is een bijzonder sexistische opvatting

want het laat veel vrouwen, die in het algemeen hun status niet aan betaald werk ontlenen, buiten beschouwing.

Ik geef onmiddellijk toe dat er een is tijd geweest waarin mensen hun self-esteem alleen konden ontlenen aan het hebben van betaald werk. Maar die tijd is nu waarschijnlijk voorbij. Ten dele juist vanwege de langdurige werkloosheid: want als mensen hun bevrediging en zelfwaardering alleen aan betaald werk zouden kunnen ontlenen, dan zouden werklozen een leven gespeend van zelfbevrediging en waardering leiden."

V: De wijze waarop in het algemeen over deze mensen wordt gesproken, bijvoorbeeld in termen van 'onderklasse' en 'het creëren van kansen voor kansarme groepen', lijkt dit gebrek aan zelfrespect wel te bevestigen.

"De term onderklasse is een verwarrend begrip. Het omvat mensen die in armoede leven en de meerderheid daarvan is vrouw. Zij zijn arm omdat ze oud en eenzaam, of omdat ze jong en alleenstaand met kinderen zijn. Hun armoede heeft niets te maken met het hebben van betaald werk, maar vooral met sexeverhoudingen, leeftijd en moederschap. Onderklasse is vanuit de sociaal-wetenschappelijke optiek gezien een nonsens-begrip. Het wordt desondanks vaak gebruikt, met name door politici om problemen aan te duiden waarvoor men geen oplossing heeft.

In mijn ogen hangt het vermeende tekort aan werk direct samen met ons systeem van belastingheffing. We zullen dus ons systeem van belastingheffing en sociale zekerheid moeten veranderen. Ik verwacht dan ook dat binnen niet al te lange termijn op werk geen belasting meer zal worden geheven, maar veeleer op bestedingen en andere dingen. Onze politici moeten echter nog een lange ontwikkeling doormaken in het denken over werk. Ze zullen afstand moeten nemen van de ouderwetse communistische visie op werk, de boekhoudersvisie. Historisch gezien is betaald werk in de vorm van zelf-exploitatie nog maar zo'n 150 tot 180 jaar de dominante vorm van werk. In Engeland bestaat weliswaar sinds de 13e eeuw

een markt voor loonarbeid - dus de idee van loonarbeid is niet nieuw - maar de idee van betaalde arbeid als de dominante vorm van werk is dat wel. Aan de hand van deze historische analyse kun je dus het belang van het hebben van betaald werk sterk relativeren en het geeft tevens aan dat er een toekomst mogelijk is waarin burgers weer van de dwang van de loonarbeid kunnen worden bevrijd."

V: Biedt dit relativiserende perspectief ook een oplossing voor de druk vanuit 'het' werk om te blijven presteren. Zelfs, om te verwijzen naar de titel van uw laatste boek, als het succes al is bereikt?

"Dat is een moeilijk te beantwoorden vraag. Mensen werken niet zozeer hard om meer geld te verdienen, maar om redenen van status, bevrediging, en dergelijke. Dit soort motieven kan beter door een psycholoog of een socioloog worden geanalyseerd, dan door een econoom. Indien mensen slechts bevrediging vinden in het bereiken van een bepaald niveau, dan hebben we het meteen over een heel andere vorm van werk - namelijk het werken voor status. Dit gaat bijvoorbeeld op voor de musicus die de voldoening wil ervaren van het samenspelen in het beste orkest met de best mogelijke muzikanten. Voor een manager die zijn hele leven bij Philips of Unilever werkt, is de maat voor succes bijvoorbeeld de plaats in de organisatie die hij weet te bereiken. En het is zeer wel mogelijk dat in een aantal organisaties met een onduidelijke hiërarchie de enige meetlat van succes het inkomen is. Maar een hoog inkomen is dan niet zozeer van belang vanwege de bestedingsmogelijkheden die het oplevert, maar omdat het een maatstaf is voor de positie je hebt bereikt ten opzichte van collega's binnen en buiten het bedrijf. Geld heeft dan niet zozeer een economische betekenis, maar is veeleer een statussymbool. Status en prestige zijn altijd afgeleiden van de heersende rangorde. Elke vorm van sociale organisatie gaat gepaard met het ontstaan van een rangorde. Voor een politiek systeem is dat zowel goed als slecht te noemen. Enerzijds

zullen mensen niet graag een positie van macht, aanzien en privileges opgeven. Anderzijds kun je mensen juist verschillende vormen van beloning aanbieden. Als ik de leiding zou hebben over het ministerie van 'Werk en Geluk' in een of ander land, zou ik er naar streven om zo veel mogelijk hiërarchieën van prestige te creëren. Immers, hoe meer rangordes er zijn, hoe meer kans op egaliteit in een ranking society. Iedereen zou zich dan wel op een of andere vorm van prestige kunnen beroepen waaraan hij/zij status zou kunnen ontlenen."

V: Wat zijn die andere vormen van prestige waar u op doelt?

Pahl: "Onze politici moeten nog een lange ontwikkeling doormaken in het denken over werk".

“Onlangs werden enkele van de beste economen verbonden aan universiteiten in mijn land geïnterviewd in *The Independent*. Er werd hen gevraagd waarom ze niet bij het bedrijfsleven werken waar de salarissen gemiddeld 2 tot 3 keer zo hoog zijn. Het antwoord was dat ze zeer tevreden zijn, juist vanwege de kwaliteit van het werk, met minder beperkingen. Daarom werken ze liever aan de universiteit en verdienen daar 25.000 pond in plaats van 70.000 pond in het bedrijfsleven. Niemand die het leest, is daarover echt verbaasd. Dit gebeurt vaker: mensen die bij hun volle verstand een aanzienlijk lager salaris accepteren, omdat prestige en status niet noodzakelijk samenhangen met méér geld. Sterker nog, degenen die voor het geld gaan, worden geminacht. Nu zult u misschien denken dat dit vooral de rijken betreft, maar ik kan u voorbeelden geven van lager opgeleide mannen en vrouwen uit de streek hier, Shropshire, die aanzienlijk meer zouden kunnen verdienen door een reguliere baan aan te nemen. Maar zij minachten degenen die voor een reguliere baan kiezen, want daardoor raken ze een groot deel van hun vrijheid kwijt. Dus door voor minder geld te kiezen, hebben ze meer vrijheid. Ik denk dat deze tendens in de richting van self-employment, of zelfexploitatie, in de toekomst belangrijker zal worden dan loonarbeid. Over vijftig jaar zal de meerderheid van de mensen self-employed zijn, in plaats van te kiezen voor een reguliere baan met een regulier loon zal men de voorkeur geven aan de onzekerheid en flexibiliteit van een bestaan als ‘self-employed employee’.”

V: In uw boek ‘After succes’ spreekt u over het voortdurende streven naar succes als een mannenprobleem dat door een meer feminieme benadering kan worden aangepakt? Wat bedoelt u daar precies mee?

“Bij mannen en vrouwen heerst veel verwarring over hoe zich te gedragen op het werk. Mannen vragen zich af hoe ze zichzelf zien als man, als masculiene mensen, en hoe ze dat moeten bewijzen via het werk. Terwijl vrouwen het probleem hebben dat ze ook hun vrouwelijkheid zouden willen ontwikkelen maar dat zij dit niet kunnen uiten via het werk. Dus je krijgt de situatie dat vrouwen een streepjespak dragen en in het werk proberen masculiene vrouwen te zijn. Dat zijn dus conflicterende boodschappen: ze willen feminiene vrouwen zijn, maar ze geven masculiene signalen. Binnen de wereld van werk heerst verwarring over de aard van de seksuele identiteit zoals geuit via het werk - je zou kunnen zeggen dat Marx en Freud hier op een hoogst ongelukkige manier samenkwamen.

In mijn laatste boek *After Success* probeer ik aan te tonen dat ons model van succes niet kan worden gehandhaafd vanwege de spanning tussen doeleinden en middelen. De doeleinden zijn voor de hele bevolking, maar de middelen om iedereen succesvol te doen zijn, ontbreken. Psychologen hebben aangetoond dat één van de belangrijkste drijvende krachten achter succes de factor ‘onzekerheid’ is. Dit gegeven leidt tot enorme paradoxen voor politici. Ze zeggen bijvoorbeeld: ‘We willen dat mensen hard werken, want we zijn in concurrentie met de wereldeconomie. En als wij de goederen niet goedkoper produceren, dan worden ze in Portugal of op Java gemaakt. Dus moeten onze mensen hard werken. En het enige wat we kunnen doen om dit te bereiken, is onze burgers onzeker te maken en bang dat ze hun baan verliezen.’ De rijke mensen worden aangemoedigd om te werken door ze meer geld te geven, terwijl ze eigenlijk niet meer geld willen. En de mensen in rangorde onder hen, de middle class en de lower class, worden

aangespoord door ze bang te maken. Maar angst zal op de lange duur niet werken, net zo min als geld en onzekerheid. De enige motivatie ‘voorbij het succes’ is de tevredenheid over en de bevrediging die je vindt in de manier waarop je je werk doet. Die satisfactie is privé en een persoonlijke zaak. Het heeft te maken met ons als individuele mensen, met wat we willen in en met ons leven.

We staan voor de opdracht een samenleving te ontwikkelen waarin mensen voldoende volgroei en volwassen als mens kunnen zijn, opdat ze kunnen inzien dat ze zichzelf op verschillende manieren kunnen bevredigen. Een deel van die bevrediging zal komen uit conventioneel werk en een deel uit werk van een minder conventioneel karakter. Dat is moeilijk, want als we willen dat mensen meer zorgzaam, liefdevol en sociaal ten opzichte van elkaar zijn, dan hebben ze daarvoor ook tijd nodig. Mensen kunnen niet 10 uur per dag op een agressieve, concurrerende en meedogenloze manier werken en dan gedurende twee uur vriendelijke, genereuze en zorgzame personen zijn. Dat kun je alleen opbouwen in op vertrouwen gebaseerde relaties. En dat kost tijd. Tenzij je natuurlijk kiest voor chequeboek-vriendelijkheid. Je tekent de acceptgiro - of, nog beter, de automatische afschrijving - en je betrokkenheid bij de mensheid is weer voorbij. En dat is precies wat gebeurt bij een beperkte visie van succes: het altruïsme en de goedheid van mensen wordt beperkt tot de twee minuten die nodig zijn om de cheque in te vullen. Echter, als je vriendelijk en goed en genereus en liefdevol wilt zijn, zul je veel tijd met iemand anders moeten doorbrengen. De ‘good society’ is een zeer moeilijk te bereiken ideaal in een maatschappij die zo materialistisch is georiënteerd als de onze.” ♦